

Plànol general de Girona i entorn. «Les plans et profils des Principales villes et lieux considérables de la Principauté de Catalogne», finals del segle XVII. Autor: Chevalier Beaulieu. Ca l'Ardiaca. Reedició G.G., 1981.

La ciutat i el plànol

RAMON M. CASTELLS

L'aparició de la morfologia de la ciutat dibuixada en la cartografia és un fenomen relativament modern. Fins al segle XVIII l'interès del cartògraf es centra més en el coneixement del territori. L'orografia moltes vegades apareix en perspectiva; s'indiquen les fortificacions més importants i els camins i rius principals són dibuixats a nivell esquemàtic. Interessa més el coneixement físic del territori que no pas el fet puntual i intern de les ciutats. En els plànols de Beaulieu,

per exemple, de la segona meitat del segle XVII, hom es limita a indicar el perímetre construït d'aquelles viles, amb expressió dels elements de fortificació i de comunicació més importants.

La cartografia no s'interessa per l'estudi de la ciutat fins entrat el segle XVIII. Abans no trobarem gaires documents gràfics que parin atenció en el desenvolupament de les trames urbanes de manera específica. La planta dels conjunts urbans era representada de forma marginal, com un fet anecdòtic, enfront del territori exterior circumdant que interessava abastar i descriure en el seu conjunt. Les primeres planimetries urbanes que s'executen fan referència a nuclis importants, amb poder polític, econòmic

o religiós propi, com seria el cas de les grans capitals dels diferents estats europeus, o bé a nuclis d'interès militar, com ara les places fortes de les nostres comarques. Fora d'aquest marc i abans de la primera meitat del segle XIX, resulta difícil trobar plantes generals d'altres nuclis urbans.

La planimetria urbana moderna es realitza a partir del moment en què la ciutat assumeix el paper de dinamitzadora del procés d'industrialització, que genera necessitats que fan modificar la forma dels nuclis urbans. Ja no és únicament l'interès per reflectir unes característiques geogràfiques per lligar-les a fets militars, sinó que també interessen els aspectes comercials i de la indústria, que donen noves in-

Mapa de Catalunya, amb plànols d'algunes de les seves places fortes (1706-1729). Autor: D. de la Feuille.

frastructures de primer ordre als conjunts urbans.

Els primers plànols urbans

Analizant la cartografia catalana realitzada a partir del segle XVII, trobem referències de planimetria urbana en diferents tipus de mapes. D'una banda hi ha alguns mapes de petita escala, general-

ment a nivell de tot Catalunya, que incorporen plantes de ciutats a escales més grans i les situen al voltant del mapa principal. Aquest sistema, que no és gaire generalitzat, resulta interessant perquè permet identificar i exemplificar a nivell esquemàtic les característiques defensives més importants d'aquelles places fortes, sense entrar a definir les característiques de la seva tra-

ma urbana. Exemples d'aquest tipus els trobem en el conegut mapa de Catalunya d'Ambrosio Borsano de 1687, que es conserva a la Biblioteca Nacional de Madrid i que inclou a les bandes laterals les plantes de les principals places fortes, i a la part inferior algunes vistes de poblacions com Girona, Roses i Palamós, en perspectiva cavallera. Altres exemples serien el mapa de Catalunya del cartògraf francès Sanson, de l'any 1692; un plànol del Principat i el Rosselló de 1695 realitzat per Baudrand i Le Pautre; el plànol elaborat per D. de Feuille que correspon a l'any 1708 on apareixen les places fortes de Campredon, Roses, Palamós, Puigcerdà i Girona; i, finalment, el mapa del comte de Darnius imprès el 1726, on apareixen 23 places de poblacions fortificades, entre elles Roses, Hostalric i Girona.

Posteriorment, el 1851, aparegué també el mapa provincial de Francisco Coello, a escala 1/200.000, que incloïa en els laterals plànols particulars a escala 1/10.000 d'algunes viles fortificades, amb una tècnica molt més precisa en la definició dels aspectes urbans.

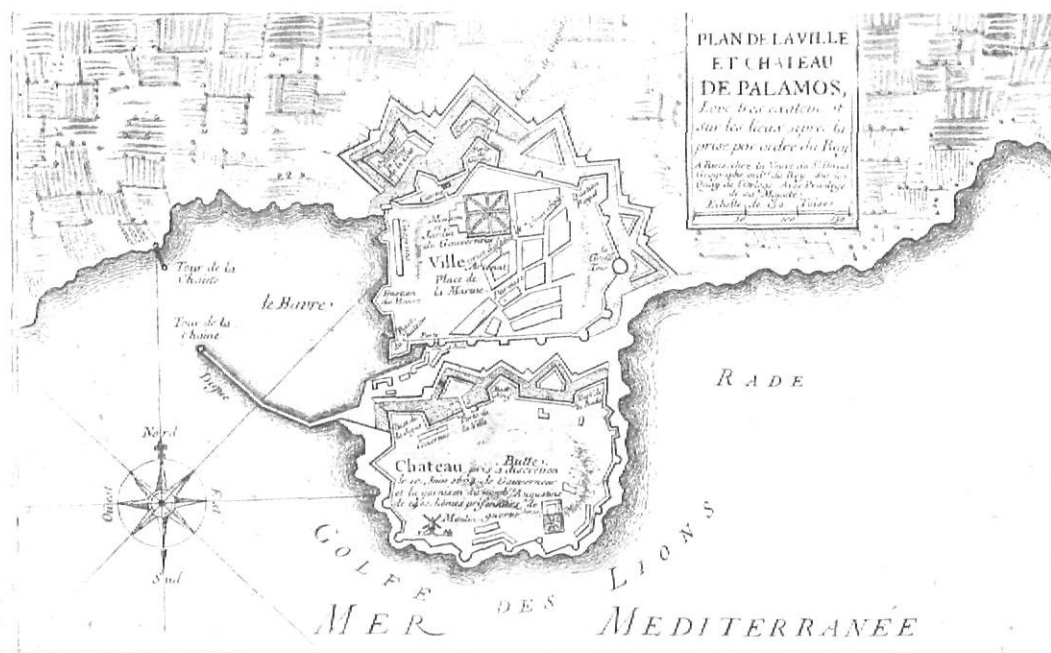
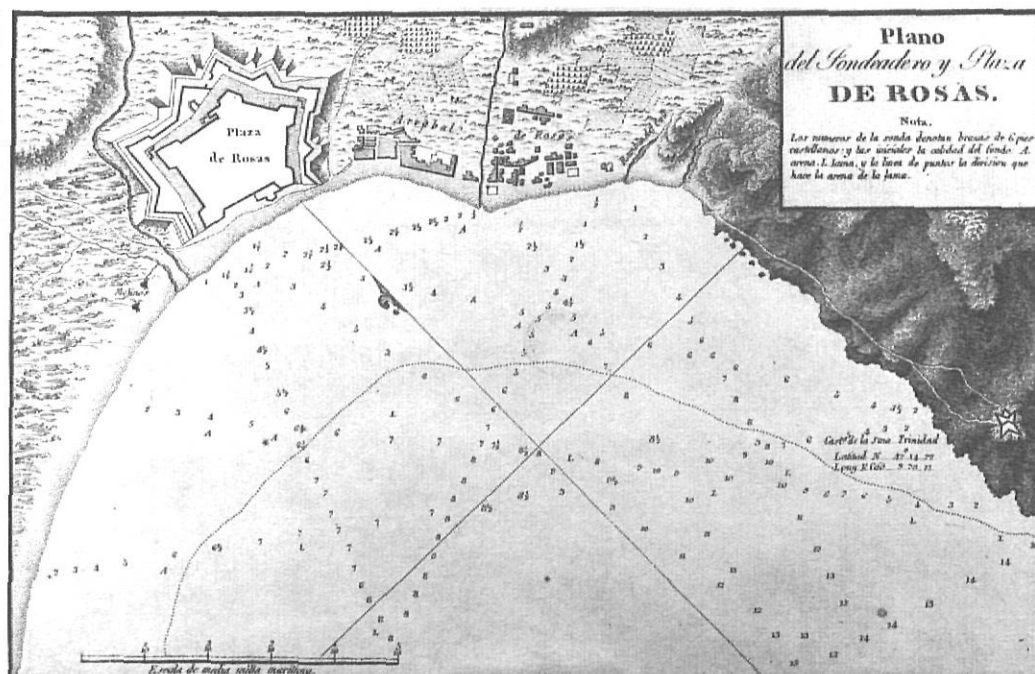
Un altre tipus de mapes, generalment realitzats a escales mitjanes, són aquells que fan referència a sectors territorials que comprenen diversos nuclis urbans. Normalment no contempnen la ciutat des de la seva anàlisi concreta, sinó que es limiten a indicar la seva localització, definint a vegades la seva realitat física de manera molt aproximada. Moltes de les poblacions que no eren places fortes en el segle XVIII tindran en aquest tipus de cartografia les úniques referències històrico-gràfiques de la seva

Territori de Castelló d'Empúries i part dels territoris de Vilanova, Palau, Pau i Garriguella. És anterior a 1716. Forma part d'una sèrie de mapes parcials de l'Empordà guardats a la Biblioteca Nacional de Madrid.

GIRONA SOBRE EL MAPA

Plànol de la zona de Roses, dins el «Portulario de las Costas de la Península de España, Islas Adyacentes y parte de África». Direcció Hidrogràfica de Càdiz, 1813. Biblioteca de Catalunya.

Plànol de Palamós. Final del segle XVII. The British Library. Map Library.

evolució urbana. Aquest és el cas de poblacions com Banyoles, Besalú, Palafrugell, Ripoll o la Bisbal.

Les cartes nàutiques que apareixen a partir del segle XVII, i amb més intensitat durant el segle XIX, suposen la continuïtat actualitzada de la tradició medieval dels portolans i són un tipus molt específic de cartografia que sovint també contemplava el fenomen urbà. En elles l'element primordial és el mar, que apareix acompanyat del contorn costaner amb els seus accidents geogràfics, i deixen en una posició secundària la trama urbana de la població, generalment una plaça

forta o una vila portuària. En aquest grup s'inclouen totes les cartes elaborades pels diferents serveis hidrogràfics militars de països com França, Itàlia, Anglaterra i Espanya. Únicament en algunes cartes del segle XIX es pot apreciar un major interès per concretar el traçat urbà a través del dibuix. Exemple d'això és el plànol de St. Feliu de Guíxols de 1885, fet per Rafael Pardo Figueroa, que inclou amb el conjunt urbà tota la zona del port i la costa annexa i defineix els límits de l'edificació, els traçats viaris i altres accidents topogràfics.

D'altra banda, hi ha els plànols

destinats a definir un sol nucli urbà i el territori del seu entorn immediat. Els militars són els encarregats de desenvolupar aquesta cartografia a grans escales, amb plànols o vistes panoràmiques de ciutats, que inclouen en les seves cròniques de guerra. Les poblacions són dibuixades per a millor coneixement estratègic-militar o actuant de telégraf de fons de situacions de guerra. Hi ha interès per fer una representació de la ciutat de caire visual que resumeix de manera gràfica fets militars remarcables, posant èmfasi en els elements defensius de les muralles i baluards i deixant en un segon

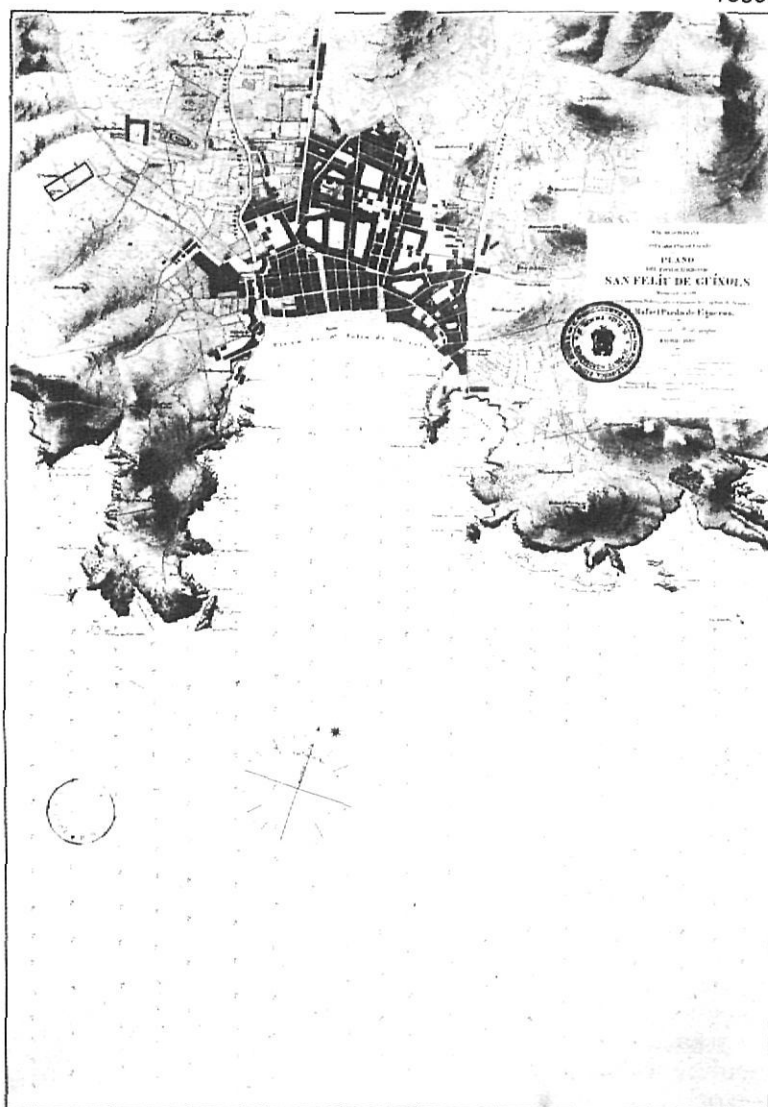

Plànol de la vila de Figueres, 1784. Servicio Histórico Militar, Madrid.

Plànol del «fondadero» de Sant Feliu de Guíxols. Rafael Pardo de Figueroa, 1889.

terme la concreció d'aspectes relacionats amb la definició del traçat urbà, la morfologia del teixit i la topografia on aquest es desenvolupa. Es valora la distinció entre ciutat i camp, definint els seus límits com si fossin dues parts antagòniques. L'exèrcit necessitava una documentació adient a la seva actuació i per això els seus mapes valoraven com a element primordial de les poblacions el seu perímetre, amb les defenses i les possibles connexions amb l'exterior. Amb aquests criteris s'aixecaren planimetries de ciutats constituïdes en places fortes, com Girona, Figueres, Roses, Hostalric, Puigcerdà o Palamós. La cartografia de la resta de nuclis urbans és molt menor i en alguns casos pràcticament inexistent.

Paral·lelament els enginyers militars també realitzaren alguns plànols de projectes de creixement urbà o de noves implantacions, si bé en nombre menor. En general són plànols d'una clara intencionalitat urbanística, destinats a regular la implantació de les noves edificacions, definint els nous traçats urbans en algunes places fortes. Citem per la seva especificitat el plànol normatiu de Figueres de 1770, elaborat per Pedro Martín Cermeño, que, segons A. Alonso i B. Cervera, suposa un dels primers intents a

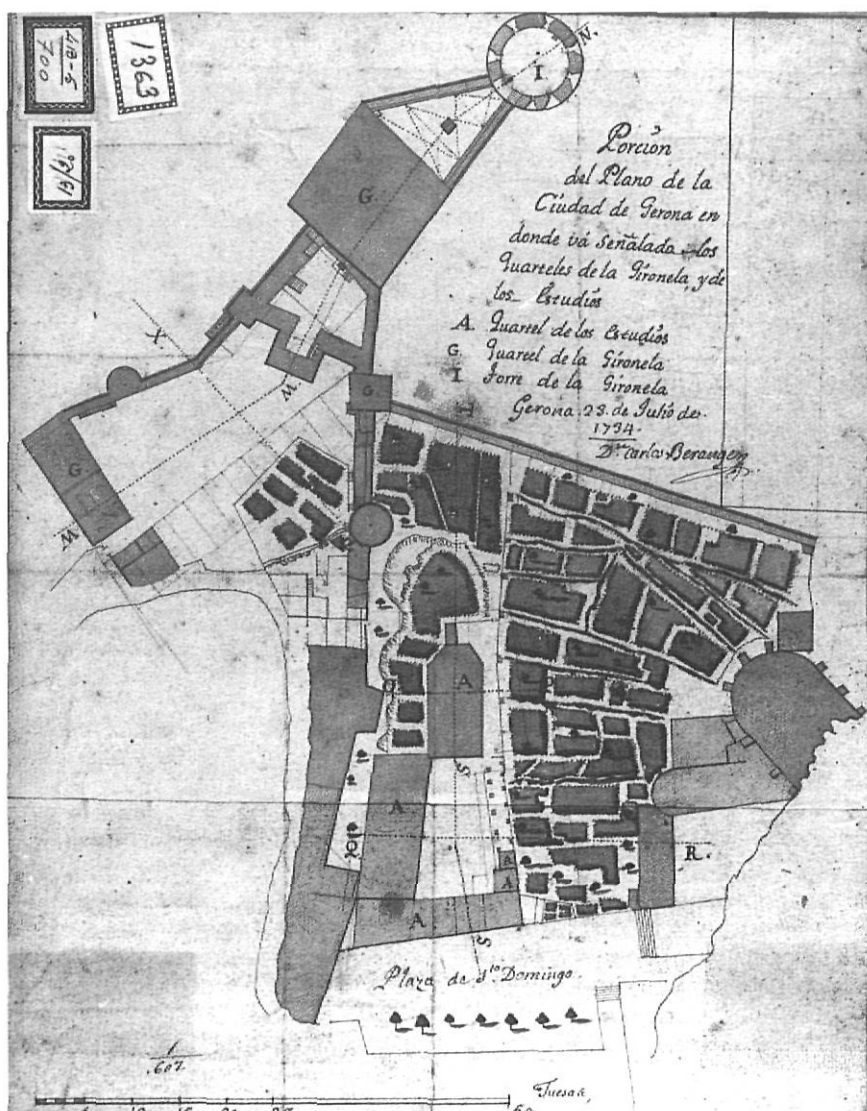
Catalunya de planificació global d'una ciutat. Altres exemples els podem trobar en plànols destinats a resoldre l'assentament de població en nuclis urbans de nova creació, com ara el cas de St. Miquel de Colera (1770) i el projecte de la nova vila de Roses de Cermeño (1772).

Finalment també hem de citar les planimetries sectorials d'aquell segle, referides generalment a sectors de ciutat concrets. Corresponien a aixecaments planimètrics d'estat real o a projectes de nous conjunts amb rectificació d'alineacions sovint promogudes des de les administracions locals. Bona part d'aquests plànols es conserven en arxius municipals i, juntament amb els plànols urbanístics dels enginyers militars, constitueixen els precedents de les expansions urbanes posteriors.

La renovació cartogràfica

L'aparició del fenomen industrial durant la primera meitat del segle XIX comporta problemes de densificació i salubritat a l'interior dels recintes fortificats i fa necessària la recuperació d'espais consolidats en la ciutat medieval, convertint-los en espais públics que ajudaran a relligar i transformar la trama urbana. Aquests canvis successius s'aniran constatant en el dibuix dels plànols de l'època.

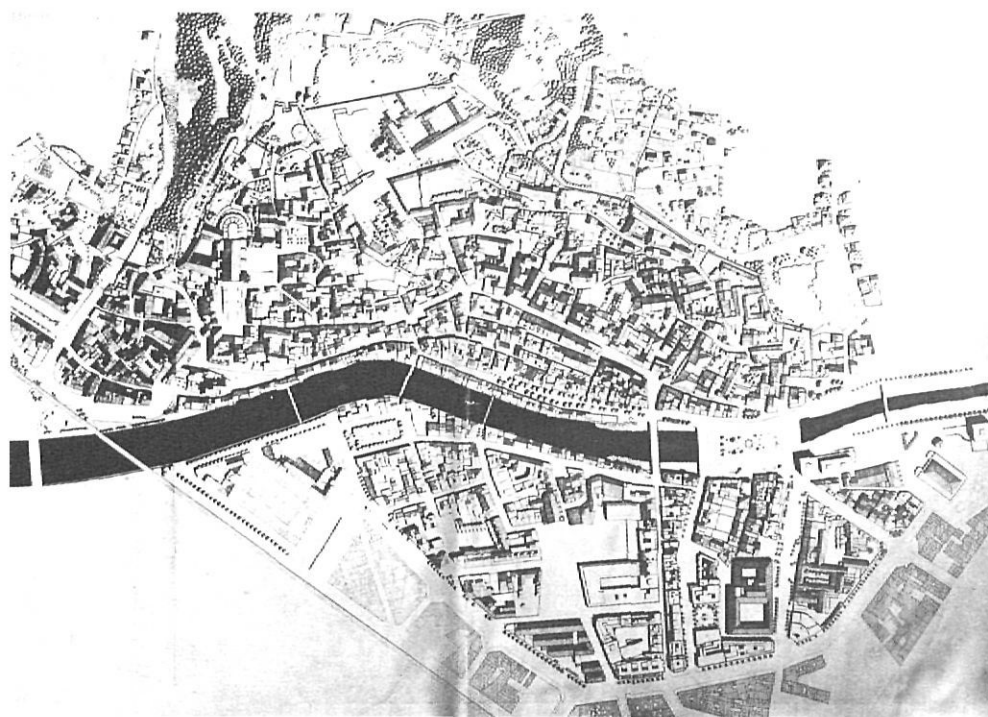
Amb la paulatina desaparició de les grans defenses militars que encerclaven i contenien les ciutats, aquestes experimenten transformacions importants i es consoliden com a principals escenaris de la dinàmica econòmica de la revolució industrial. A partir d'aquest moment es creen les primeres planimetries d'aixecaments específics de ciutats, expressant-hi totes les seves característiques morfològiques: els carrers, les edificacions, les hortes, els regadius... Aquest procés, que s'inicià el 1855 a Barcelona amb l'aixecament del plànol topogràfic de la ciutat per Ildefons Cerdà, i la necessitat d'expansió que comportava la transformació econòmica, implica una nova etapa en la cartografia que a poc a poc s'anirà estenent a bona part de les nostres poblacions. Amb el nou urbanisme es realitzen plans geomètrics, plans d'alineacions, plans d'eixample... que, gradualment, des del final de segle, afecten ciutats com Girona (1897), St. Feliu de

Sector de la ciutat de Girona corresponent a St. Domènec i Torre Gironella, 1734. Carles Beranger.

Aixecament cartogràfic de Torroella de Montgrí, 1981. Autors: Amador Ferrer i Joaquim Sabaté.

Aixecament cartogràfic del Barri Vell de Girona, 1982. Autors: Fuses-Moner-Pla-Viader.

Guixols (1897), Olot (1909), Torroella de Montgrí (1887), Figueres (1880), posant en valor el patrimoni urbà i territorial. S'elaboren cartografies més intencionades, on es reflecteixen els fenòmens de sobreposició d'elements urbans, els projectes de nous traçats i els elements d'infraestructura. Es tracta, per tant, de plànols que reflecteixen o plantegen la modernització dels nuclis urbans posant en valor els seus components.

Els plànols dels diferents Eixamples es plantegen com a projectes de creixement de la ciutat, i si durant els segles anteriors la cartografia era utilitzada com una eina pel reconeixement del territori, a partir d'un cert moment es crea bàsicament planimetria en funció de l'interès per realitzar uns projectes concrets a escala urbana. Ara es tracta de dibuixar plànols pensant en un projecte de ciutat que té unes previsions de futur concretes i no com una crònica de fets passats de caire èpic o militar. És una cartografia lligada i utilitzada des de l'urbanisme que es desenvolupa amb la transformació profunda de les ciutats industrials i després d'haver deixat de banda situacions bèl·liques passades que la condicionaven.

A partir dels anys 30 i després de l'esforç realitzat des de la darreria del segle passat pels ajuntaments per recollir i sintetitzar d'una manera global el territori urbà de bona part de poblacions de les nostres comarques, s'arriba a un es-

tancament del procés. Assentats els fonaments del nou planejament, l'activitat urbanística es centra més a dotar d'equipaments els nuclis que no pas a crear altra cartografia. Hi ha projectes urbans sectorials d'ordenació i d'obertura de carrers o de noves alineacions, però s'anirà diluint l'impuls per actualitzar la cartografia urbana.

A partir de la postguerra i durant les dècades dels anys 50 als 70, la cartografia dels plans generals, que en els primers anys eren elaborats directament per la Direcció Provincial d'Urbanisme, si bé presentaven en ocasions aspectes interessants d'ordenació i de control del creixement, descuidaven en canvi qualsevol reflexió aprofundida del contingut urbà. La ciutat era diferenciada per zones i es reduïa el valor del dibuix a unes taques abstractes que sovint no precisaven els seus límits concrets.

Els plantejaments actuals

D'aquesta manera s'arriba a la dècada actual, amb cartografies poc afinades i sense actualitzar, on manca important informació de la realitat construïda, en ciutats amb creixements molt dinàmics.

En els darrers anys, a través del planejament elaborat en alguns municipis, s'han dut a terme experiències de recuperació del valor del dibuix en la cartografia urbana. Hi ha exemples on s'ha establert que l'elaboració dels plànols havia de

BIBLIOGRAFIA

- Estudis Urbans 2: Torroella de Montgrí. L'Estartit, 1981.* Departament de Política Territorial. Direcció General d'Urbanisme. Autors: J. Ferrer i J. Sabaté.
 Revista UR núm. 2. *La Escala intermedia. Nueve planos catalanes.*
 Servicio histórico Militar. *Catálogo General de la Cartoteca.* Vol. I i II., 1981.
 Arxivo de planos del Servicio Geográfico del Ejército. *Catálogo de Mapas y Planos.*
La Historia en los Mapas Manuscritos de la Biblioteca Nacional. Ministerio de Cultura, 1984.
Catàleg del Fons Cartogràfic de l'Institut Municipal d'Història (I). Ajuntament de Barcelona, 1986.
 Ignasi Colomer, «Els cent primers mapes del Principat de Catalunya». Segles XVI-XIX, 1966. Ed. Dalmau.
 Ignasi Colomer, «Els mapes antics de les terres Catalanes». Ed. Montblanc - 1967.
 Ricard Pié, «Vella cartografia de Catalunya», Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme. Extra-1. La identitat del territori català.
 Montserrat Galera. Volum XIX de la Gran Geografia comarcal de Catalunya, 1987.

respondre a una confluència de successives etapes de reflexió. Aquest és el cas de la planimetria de Torroella de Montgrí a escala 1/2.000, on es planteja la cartografia analitzant successivament la topografia i els camins, la divisió del sòl, l'edificació i la forma del paisatge, permetent finalment la col·locació de tots els elements, o part d'ells, en un mateix plànol, amb un dibuix que dóna una visió estrictament fidel a l'estructura real.

Altres exemples de cartografies renovades amb els nous planejaments són Banyoles, de M. Solà Morales, amb un plànol de proposta de traces generals de gran interès; Palafrugell, de Montsalvatge-Roses-Veciana; St. Feliu de Guixols, de Barba-Pié-Vilanova, i el plànol del Barri Vell de Girona, de Fuses-Moner-Pla-Viader, entre d'altres, realitzats al principi dels anys vuitanta i que suposen un interessant esforç interpretatiu del detall concret de les edificacions i del territori.

Ramon M. Castells, arquitecte de l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Girona.

Els plànols i mapes històrics d'aquest article procedeixen de les còpies del fons cartogràfic de l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Girona.